

LBRIS | We know
IOAN OPREA books

**ELEMENTE
DE
FILOZOFIA LIMBII**

INSTITUTUL EUROPEAN
2006

Cuprins

Cuvinte lămuritoare / 9

Probleme introductive / 11

Limba și limbă / 11

Obiectul filozofiei limbii / 18

Statutul filozofiei limbii / 23

Partea întâi: Existența, esența și manifestările limbii / 29

Conceptul de „limbă” / 29

Sistemul și norma limbii / 36

Esența limbii / 42

Modalități de existență și de manifestare ale limbii / 47

Conținutul limbii / 53

Semnificație și noțiune / 58

Funcționarea limbii în vorbire / 65

Actele de vorbire / 70

Discursul / 75

Discursul repetat / 79

Funcțiile de bază ale limbii / 83

Nominația (funcția denominativă) / 85

Comunicarea (funcția comunicativă) / 89

Expresivitatea (funcția expresivă) / 92

Metalimbajul (funcția metalingvistică) / 98

Direcții în cercetarea filozofică actuală a limbii / 101

Limba ca artă / 104

Teoria spiritului limbii / 108

Neohegelianismul în interpretarea limbii / 112

Proiectarea filozofiei kantiene asupra problemelor limbii / 117

Limba și delimitarea adevărului de falsitate / 121

“Jocurile de limbaj” și funcționarea limbii / 124

„Sălășuirea” în limbă / 127

Limbă populară și limbă literară / 132

Lingvistica limbii populare și lingvistica limbii
literare / 139

Limbă maternă și limbă străină / 143

Varietatea socială și culturală a limbii / 147

Originea și condițiile schimbării lingvistice / 151

Cauzalitatea în limbă / 163

Specificul schimbării limbii / 168

Legea lingvistică / 181

Norma limbii literare / 186

Teoria limbii literare / 188

Normarea și instituirea normei / 193

Conceptul de „vorbitor” / 199

Partea a doua: Determinările și relațiile limbii / 207

Știința lingvistică / 207

Conștiința lingvistică / 211

Competența lingvistică / 218

Determinismul lingvistic / 224

Limbă și tradiție / 228

Limbă și cultură / 232

Cultivarea limbii / 238

Limbă și gândire / 241

Limbă și psihic / 249

Limbă și realitate / 251

Limbă și valoare / 258

Libertatea lingvistică / 263

Obiectiv și subiectiv în limbă / 268

Partea a treia: Relațiile și determinările filozofării / 275

Implicarea limbii în particularizarea filozofiei / 275

Trăsături ale limbii ca trăsături ale textului filozofic / 280

Comunicarea interculturală prin filozofie / 284

Necesitatea și posibilitatea comunicării
interlingvistice / 291

- Reconstrucția textului în traducere / 295
Filozofia și poezia ca realizări individuale ale
spiritului / 299
Trepte ale relației dintre filozofie și poezie / 302
Individualul ca generalitate / 309
Interpretarea diversificată a textului / 314
Tipuri în evoluția formelor culturii / 319
Conceperea generalului ca individual / 323
Nuanțe ale alterității / 326
Specificul limbajului filozofic / 331
Tentativa discursului filozofic particular / 334
Limba ca filozofie / 338
Limbă și orizont stilistic / 343
Determinarea filozofiei imanente a limbii / 345
Filozofia ca artă și filozofia ca știință / 348
Dezideratele și posibilitățile rostirii filozofice / 352
Filozofia ca exercițiu stilistic / 356
Valențele ontologice ale cuvântului / 360
Filozofia limbii sub raza echilibrului rațional / 364

Bibliografie / 369

Elements of the Philosophy of Language / 381

Indice de nume / 391

Indice de noțiuni / 395

PROBLEME INTRODUCTIVE

Limбай și limbă

Cuvintele *limбай* și *limbă* sînt uzuale în limba română literară actuală și se folosesc deseori cu accepțiuni comune, dar, pe terenul științei și al filozofiei, au (și trebuie să aibă) semnificații care le diferențiază, adică sînt termeni de specialitate, folosiți pentru a reda noțiuni diferite. Una dintre semnificațiile de bază ale termenului *limбай* (*limbă* + *-aj*, după fr. *langage*) este aceea de “facultate, capacitate a oamenilor de a comunica între ei și de a-și exprima gândirile, sentimentele, dorințele etc.”, iar termenul *limbă* (lat. *lingua*) semnifică “mijlocul de comunicare între membrii unei comunități umane, constituite istoric”; limba este deci această capacitate care se manifestă prin folosirea unui sistem de semne (de fapt, o cooperare a sistemelor fonetic, gramatical, lexical și stilistic). Fiind o facultate general umană, limбайul este considerat de mulți învățați (René Descartes, Noam Chomsky) ca făcînd parte din zestrea biologică a omului, învățarea limbii materne reprezentînd manifestarea și dezvoltarea acestei facultăți în forma ei primară, ca urmare a unor condiții sociale determinate.

Prin urmare, omul posedă în mod potențial aptitudinea (= facultatea) de a comunica, însă această potențialitate trece

în act numai printr-o educație simultană a organelor fonatoare și a gândirii prin învățarea unei limbi și, de aceea, își realizează vocația universală numai în sisteme diferențiate fonologic, morfologic, sintactic și stilistic, sisteme care reprezintă limbile. Acesta este motivul pentru care limbajul nu există de fapt decît în limbi, deși acestea nu au această trăsătură a universalității decît pentru vorbitorii proprii.

Tot prin *limbaj* se denumește însă și un “mod specific de exprimare”, deci un fragment al limbii specializat pentru comunicarea într-un domeniu de activitate (*limbajul filozofiei*, *limbajul matematicii* etc.), între membrii unei colectivități constituite pe baze profesionale. Așadar, dacă se utilizează cuvîntul *limbaj* pentru a denumi amintita facultate general umană se folosește același termen (dar, de data aceasta, cu determinări: *limbajul fizicii*) pentru a denumi un compartiment al limbii. Această ultimă accepție a cuvîntului *limbaj* intră însă mai puțin în sfera de interes a filozofiei, întrucît domeniul la care se aplică (diviziuni ale limbii) își raportează trăsăturile la specificul domeniilor de cunoaștere și la caracteristicile limbii care conține limbajele de specialitate. Pentru semnificația cuprinsă în cuvîntul *limbă* se poate utiliza și termenul *idiom* (<fr. *idiom*; *idiomurile romanice*), dar acesta se folosește și atunci cînd se au în vedere diviziunile teritoriale ale limbii (*idiomurile locale ale francezei*). Termenul *idiom* desemnează limba în mod foarte concret dacă se are în vedere înțelesul lui originar din limba greacă: “obicei special”.

Chiar vizînd o asemenea delimitare între *limbă* și *limbaj*, trebuie menționat că este dificil de respectat puritatea lor de conținut și de întrebuițare, care ar presupune o delimitare strictă a noțiunilor cărora le dau expresie acești termeni. De altfel, distincția aceasta se poate face numai în unele limbi, precum cele romanice (română: *limbaj-limbă*; franceză: *langage-langue*; italiană: *linguaggio-lingua*; spaniolă: *lenguaje-lengua*; portugheză: *linguagem-lingua*), dar nu este operantă în limbi precum engleza și germana, de exemplu, unde prin

același termen (*language*, respectiv, *Sprache*) se redau ambele concepte (de facultate umană și de mijloc de comunicare)¹. Mult mai dificilă ar fi apoi păstrarea prea severă a acestei distincții în cazul unei raportări la filozofie sau al unei cercetări cu mijloacele filozofiei, așa cum presupune *filozofia limbii*. Dacă în cadrul acestei discipline am menține discuția vizînd numai nivelul limbii (al unei anumite limbi, deci), am leza conținutul noțiunii “filozofie”, care are ca notă esențială generalitatea: analiza generalului sau analiza particularului din perspectiva generalului și, de aceea, ar trebui avute în vedere toate limbile. Dar, dacă ne ridicăm la general, la problemele generale ale limbilor, atingem sfera facultății de a comunica prin semne, prin urmare sfera limbajului. Dacă am viza însă numai cercetarea aspectelor generale din perspectiva limbajului ca facultate umană, investigația ar deveni în mare parte superfluă prin opacitatea și irelevanța ei suficientă în raport cu manifestarea reală a limbajului în comunitățile umane. Or, această manifestare este limba, instrumentul prin care experiența omenească este realizată, analizată și comunicată de fiecare comunitate, dar în mod diferit, prin unități de limbă înzestrate cu un conținut (semantic) și cu expresie fonică, care transmit experiența între membrii fiecărei comunități, ei fiind repartizați într-o comunitate sau alta în primul rînd tocmai prin limba pe care o vorbesc. Așadar, cînd este limbă, adică formă concretă de manifestare, limbajul devine specific unui grup istoricește constituit, și cum, în epoca modernă, cele mai relevante grupuri de acest fel sînt națiunile, această perspectivă se aplică, de obicei, limbilor naționale.

De fapt, se discută adesea despre limbaj, deși, în realitate, pentru conștiința de limbă, pentru conștiința vorbitorilor deci, limbajul este identificat cu o limbă anumită, cu limba istorică a vorbitorilor respectivi, în speță cu limba lor

¹ Vezi *Sistem, normă și vorbire*, în volumul Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*, Cinci studii, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 95.

națională². De aceea, nu numai că limbajul se prezintă în mod necesar sub forma limbii, dar fiecare dintre limbi este pentru vorbitorii ei limbajul însuși, modul în care o comunitate interpretează lumea (prin modul în care distinge entitățile, le clasifică, le relaționează și le comunică), atribuindu-i acestei interpretări valoare de unicitate și de universalitate în același timp și oferind-o ca lume universală celorlalte comunități.

Acest fenomen se produce deoarece limbajul considerat ca fiind o facultate, o aptitudine universală, generală tuturor oamenilor, ar trebui, în principiu, să se concretizeze într-o limbă la fel de universală sau să aibă măcar ca ideal sau ca tendință atingerea unei astfel de limbi universale. Aceasta nu se întâmplă însă în mod obișnuit și situația generează acest fenomen de proiectare a limbilor particulare ca limbi universale, prin conștiința lingvistică la care participă și pe care o creează. Așadar, fiecare limbă este suficientă manifestării limbajului în cadrul comunității care o vorbește, deși între limbi există diferențe prin modul de receptare, de organizare și de transmitere a cunoașterii despre realitate. Fiecare limbă reprezintă astfel propria lume pentru om, ca reflex în conștiință al lumii obiective, propriul antropocosmos, dar aceasta nu este ceva fragmentar, ci ceva integral, încât "lumea pentru om" generală nu se realizează prin însumarea sau prin produsul unor lumi particulare, ci ea este generală și universală de fiecare dată, pentru fiecare limbă și pentru fiecare comunitate de vorbitori ai unei limbi. Dar, dacă este adevărat că limbajul este de obicei privit vizîndu-se o limbă sau un grup de limbi, tot atît de adevărat este că, vizînd ceea ce este în mod necesar caracteristic pentru toate limbile, se vizează implicit facultatea limbajului.

Într-o perspectivă sintetizatoare și în același timp cu intenția de a realiza disocierile necesare, Eugen Coșeriu consideră că ține de limbaj aproape tot ce ține de comunicarea prin limbă, căci, după el, determinarea generală a

² Vezi Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994, p.183.

limbajului ca activitate general umană, exercitată individual prin respectarea unor norme istorice date, conduce la distingerea a trei niveluri ale spațiului lingvistic: 1) nivelul universal, care vizează aptitudinea de a vorbi o limbă, în general, 2) nivelul istoric, care presupune o singură limbă istorică și 3) nivelul textelor, care cuprinde actele lingvistice și realizările acestor acte³. Primul nivel vizează, prin urmare, o facultate general umană, și aceasta explică de ce vorbirea este general umană și la fel este relația acestei facultăți cu alte facultăți general umane (precum psihicul sau gândirea) sau manifestarea acestei facultăți a limbajului prin folosirea unei limbi cu manifestările altor facultăți (precum cultura). Pentru nivelul al doilea există posibilitatea unor specificări prin numele specifice ale limbilor, dar tot aici s-ar putea include și conceptul de „limbă în general”, care ar facilita raportarea la facultatea general umană de a vorbi o limbă, fiindcă această facultate nu este orientată prin natura ei către o anumită limbă. În sfârșit, nivelul al treilea, antrenat, ca și cel de-al doilea de altfel, în specificarea *a vorbi o limbă* de la primul nivel, relevă latura activă și rezultativă, atât a existenței facultății limbajului, cât și a manifestării acestei facultăți prin folosirea unei limbi. Avînd această latură de „rezultat”, vorbirea este elementul cel mai concret pe baza căruia se pot trage concluzii asupra trăsăturilor entităților de la nivelurile superioare (limbajul ca facultate și limba ca manifestare a acestei facultăți).

Existența universaliiilor lingvistice, adică a unor trăsături ce se regăsesc într-o formă sau alta în orice limbă, universalii recunoscute atât de filozofi, cât și de lingviști, nu este un reflex al limbajului, al facultății general umane de a comunica, ci o consecință a implicării logicului (a mecanismelor universale ale minții, ale intelectului și rațiunii) în realizarea cunoașterii, în organizarea cunoștințelor și în structurarea formulelor de exprimare în procesul comuni-

³ Eugenio Coseriu, *Textlinguistik*, Eine Einführung, Francke Verlag, Tübingen und Basel, 1994, p. 9-10.

cării. De aceea, proiectarea limbii proprii ca limbă universală de către vorbitori nu are nici o relație cu existența acestor universalii și, cu atât mai puțin, cu existența vreunui act de conștiință în legătură cu realitatea sau cu posibilitatea lor.

Aria interferențelor de înțeles dintre *limbaj* și *limbă* nu se limitează însă la cazurile menționate. Se folosește deseori sintagma *limbaj articulat* (care s-ar opune unui *limbaj nearticulat*) prin care se înțelege limba naturală, în vreme ce limbajul nearticulat ar fi mijlocul de comunicare (sau mijloacele de comunicare) ce uzează de alte resurse decât cele ale limbii. Ca atare, *limbaj articulat* și *limbaj nearticulat* distribuie (epuizând) sfera mijloacelor de comunicare posibile. Dar, dacă *limbaj articulat* înseamnă “limbă”, și *limbajul nearticulat* ar trebui să fie “limbă” (sau “limbi”), căci altfel ar însemna că sfera respectivă s-ar distribui în elemente de rang diferit, ceea ce nu este admisibil din punct de vedere logic. Pe de altă parte, limba reprezintă, așa cum s-a menționat, concretizarea facultății oamenilor de a comunica, cu alte cuvinte, concretizarea limbajului, cu sensul lui de bază. O asemenea concretizare privește însă numai limba ce reprezintă limbajul articulat, celelalte limbi, cuprinse în arealul limbajului nearticulat, realizându-se și funcționând pe baza ei. În aceste condiții, limbajul nearticulat (sau limbajul nonverbal) nu se raportează direct la limbaj în înțelesul de “facultate de comunicare”, ci indirect, prin intermediul limbajului articulat, adică al limbii naturale. Ca atare, limba se prezintă în două ipostaze în raport cu limbajele determinate (deci nu cu facultatea limbajului): pe de o parte este cadrul de structurare și de manifestare a limbajelor de specialitate și, pe de altă parte, este mijloc de creare a limbajelor nonverbale (cum ar fi limbajul gesturilor, mimicii, vestimentației etc.). Tot limba în calitate de concretizare a facultății limbajului este mijloc de creare a limbajelor (sau limbilor) artificiale folosite de unele științe (precum matematica și logica). Acestea sînt numite deseori și *limbaje formale*, fiindcă numai latura lor materială (forma)

este independentă, în vreme ce semnificațiile sînt stabilite și înțelese prin limba naturală, prin limbajul articulat (ca în cazul limbajelor nonverbale).

Despre limbaj se vorbește și în cazul comunicării primitive constatate la unele animale (albine, delfini, maimuțe etc.). Firește, de această dată nu se are în vedere nici facultatea umană și nici vreun aspect al acesteia, ca urmare a concretizării ei prin limbă. Cu toate acestea, și în acest caz există o capacitate, o aptitudine manifestată, care însă nu stă, ca în cazul omului, în raport cu rațiunea, ci stă în raport cu instinctul, iar această situație are ca rezultat faptul că, în vreme ce facultatea umană rațională se manifestă în forme specifice fiecărei comunități umane istoric constituite, aptitudinea animalică instinctivă are manifestare unică în cazul tuturor indivizilor și tuturor colectivităților. Ca atare, limbajul animal este universal și ca manifestare, ca limbă, și, prin aceasta, este un fenomen biologic stereotip, fără istorie, în vreme ce limbajul uman se manifestă diferențiat de la o comunitate la alta, prin limbi diferite, impregnându-se de particularismul și de viața istorică a comunității. Numeroase alte diferențe, cantitative și calitative, fac aproape imposibilă raportarea limbajului animal la cel uman, eventualele similitudini dintre ele fiind numai produsul întâmplării.

În unele cazuri, cuvîntul *limbaj* este folosit ca sinonim al lui *vorbire*, atunci cînd se realizează traducerea prin *act de limbaj*, în loc de *act de vorbire*, a sintagmei engleze *speech act* sau a celei franceze *acte de parole*. Dar, întrucît aceste acte sînt cele care realizează enunțuri (și, prin acestea, discursul) și sînt, prin urmare, *vorbire* (concretizarea limbii), asemenea traducere nu este întemeiată. Lipsa de teme rămîne, chiar dacă pornește de la modelul francez, și atunci cînd lui *limbaj* i se atribuie sensul de “discurs”, adică de instanțializare individualizată a vorbirii. Necesitatea de a opta pentru sintagma *act de vorbire* decurge și dintr-o altă perspectivă. Între facultățile umane, se remarcă în mod deosebit gîndirea, cu care limba are relații nemijlocite, ale

cărei structuri formale și moduri de funcționare sînt cvasiuniversale, încît *actele de gîndire*, adică manifestarea individuală a acestei facultăți, se raportează la aceste structuri și moduri, care privesc facultatea însăși. În cazul limbajului, și el o facultate general umană, raportarea actelor lingvistice nu se mai poate realiza la aspectele generale, fiindcă, pentru fiecare comunitate, limbajul coincide cu limba, care este de fiecare dată alta. Activitatea de folosire a limbii realizîndu-se ca *vorbire*, este normal ca segmentele ei să fie considerate *acte de vorbire*.

Fără îndoială, din punctul de vedere al preciziei, conferirea de accepțiuni numeroase unui cuvînt, cum se întîmplă în cazul lui *limbaj*, nu este convenabilă din perspectiva exigențelor care caracterizează terminologiile de specialitate, mai ales cînd această pletoră semnificativă privește aceeași terminologie și cînd este vorba de înseși științele care privesc mijloacele de comunicare umană. Din aceste motive, se constată dominanța predispoziției de a folosi termenul *limbaj* pentru a denumi o facultate umană și, cu determinări, specializarea manifestării acestei facultăți prin fenomene de limbă (adică limbajele de specialitate). Dar, dacă pentru implicațiile sinonimice cu alte cuvinte (*vorbire* sau *discurs*) se pot realiza ușor grile de departajare, în raport cu noțiunea "limbă", conceptul "limbaj" manifestă o accentuată afinitate de colaborare în a reda, uneori, aceleași accepțiuni.

Obiectul filozofiei limbii

Fiindcă facultatea limbajului se obiectivează ca limbă, iar aceasta cuprinde limbaje de specialitate, filozofia limbii trebuie să aibă în vedere aspectele generale care privesc realități precum limbile (naționale) și limbajele de specia-

litate, căci acestea pot avea baza ontologică (a realiilor, a existențelor efective, cu manifestare concretă) pentru o investigație de tip filozofic cu un obiect bine determinat. Dacă se ia în considerație faptul că limbile și limbajele pot fi atât naturale, cât și artificiale, dar că cele artificiale se constituie și funcționează numai pe baza celor naturale, se relevă faptul că obiectul cercetării filozofice trebuie să fie particularizarea limbajului (a facultății de a comunica) în limbile naturale (sau istorice), singurele, de altfel, care creează și susțin o conștiință lingvistică.

Deseori, se folosește însă sintagma *filozofia limbajului* atunci când se tratează această tematică, deși observațiile privesc situații ce țin de o limbă sau de un grup de limbi (ca atare, nu privesc numai facultatea limbajului), încât această denumire nu trebuie considerată ca fiind cea mai potrivită, fiindcă, dacă atribuim cuvîntului *limbă* accepțiunea de „limbă în general” (limbă oarecare) și nu de „limbă anumită”, determinată, acest cuvînt este mai nimerit să devină determinantul lui *filozofie*. Din aceste motive, se poate opta pentru formula *filozofia limbii*, în loc de *filozofia limbajului*, deoarece este dificil de studiat (numai) limbajul, facultatea în sine, fără a avea în vedere limba, adică manifestarea facultății, atunci când urmărim să aflăm în ce constă această facultate, care sînt formele, resursele și limitele ei. De altfel, studiul limbajului, al facultății omenești de a comunica, pornește, din punct de vedere filozofic, cu o dificultate de principiu: explicarea originii limbajului (și a limbii), chestiune apreciată de mulți gînditori ca fiind o falsă problemă, întrucît se sustrage oricărei posibilități de abordare științifică⁴. Nici evoluția facultății de a comunica nu acceptă o explicație, fie ea oricît de generală și de abstractă. De aceea, denumirea *filozofia limbii* este mai acceptabilă, fiindcă termenul *limbă* poate însemna și „limbă în general”, deci

⁴ Vezi Andre Vergez, Denis Huisman, *Curs de filozofie*, Humanitas, București, 1995, p. 99-100.